

MAŁGORZATA ABASSY

Zakład Nowożytnej Kultury Rosyjskiej i Teorii Systemów Kulturowych,
Instytut Rosji i Europy Wschodniej na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ
<https://orcid.com/0000-0002-9294-6156>

Tożsamość elit w dobie przemian

Studium przypadku inteligencji rosyjskiej

Tożsamość jako problem badawczy

Tożsamość należy do grupy pojęć o nieostrych granicach ze względu na fakt, iż określane tym mianem zjawiska są wielopłaszczyznowe, wielopoziomowe i charakteryzują się ogromną dynamiką. Badanie tożsamości wymaga podjęcia prób zakreślenia granic badanego zjawiska – z pełną świadomością, że będą to granice umowne, podlegające ciągłym negocjacjom i renegocjacjom ze strony poszczególnych podmiotów dyskursu. Tożsamość jako zagadnienie badawcze wymaga ponadto podejścia interdyscyplinarnego: różne dziedziny wiedzy dostarczają omówienia poszczególnych aspektów zjawiska, jednak dopiero połączenie wniosków prowadzi do uzyskania pełniejszego obrazu i nakreślenia dalszych perspektyw badawczych.

Tożsamość każdego podmiotu – jednostki, grupy czy państwa – stanowi wypadkową wielu współzależnych procesów i uwarunkowań. Jest ona nie tylko rezultatem działania czynników zewnętrznych, lecz także pochodną autorefleksji i dążeń do samookreślenia, które z kolei warunkują subiektywnie postrzegany rozwój. Najbardziej ogólnie można stwierdzić, w ślad za Manuelem Castellsem, że tożsamość to proces poszukiwania przez podmiot sensu istnienia w perspektywie otaczających go zjawisk i wydarzeń¹. Podobne stanowisko zajął Walter Želazny, twierdząc: „Tożsamość jest sztuką

¹ Por. Manuel Castells, *The Power of Identity*, Oxford 1997, s. 6.

poznawania świata i lokowania w nim siebie”². Zadanie określenia swojego miejsca w świecie wymaga podjęcia dialogu na wielu poziomach: jednostkowym, społecznym, państwowym i międzynarodowym. Ruch: od *innego* w kierunku *ja* stanowi zjawisko o podłożu kulturowym i odbywa się najczęściej na poziomie nieświadomym, by dopiero w fazie dyskursu zaistnieć jako idee ujęte w słowa. Mechanizm ten zauważyło wielu badaczy filozofii kultury, antropologii kultury i socjologii³.

Jednostkowy wymiar pytania o tożsamość i związanych z nim dyskursów jest ściśle powiązany z dialogiem z tożsamościami zbiorowymi. Jednostka, która uznaje wartości dotąd nieobecne w kulturze, a zaistniałe często wskutek gwałtownego procesu zderzenia kultur⁴, za swoje, staje wobec zadania negocjacji znaczeń z własną grupą społeczną (rodziną, wspólnotą umowną, na przykład grupą zawodową, klasą społeczną, organizacją formalną bądź nieformalną, grupą subkulturową i tym podobnymi), a jeśli problem dotyczy wartości związanych z istotą systemu rządów – również z własnym państwem i społecznością międzynarodową. W przypadku zidentyfikowania swojej roli jako misji służenia państwu pojawi się też perspektywa negocjacji znaczeń na płaszczyźnie międzynarodowej, z innymi państwami i ich reprezentantami.

W sytuacji, gdy pojawia się nowe wyzwanie, elity społeczne jako pierwsze podejmują świadomy dialog. Ze względu na złożoność samego zjawiska elit społecznych, na obiekt badań wybrano inteligencję, co wymaga podjęcia próby zdefiniowania tego fenomenu.

W artykule sięgam do idei, które pojawiały się w moich badaniach naukowych, odkąd zaczęłam zajmować się problematyką inteligencji rosyjskiej, czyli

² Walter Żelazny, *Etniczność. Ład – konflikt – sprawiedliwość*, Poznań 2004, s. 51.

³ Por. Jerzy Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, cz. 2, Warszawa 1981, s. 622–624; Edward Sapir, *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*, przeł. Barbara Stanosz, Robert Zimand, Warszawa 1978, s. 187; Roy Baumeister *Identity, Cultural Change and the Struggle for Self*, Oxford 1986, s. 4; Antonina Kłosowska, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1992, nr 1, s. 131–141; Shireen T. Hunter, *New Global Trends in Culture and Identity*, „The International Spectator” 1995, Vol. 30, Iss. 2, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy1>, s. 36.

⁴ Zderzenie kultur „polega na konfrontacji jednostek i grup oraz ich wytworów takich jak tradycja, działania i ich znaczenia, wytwory materialne itp., na płaszczyźnie ich wzajemnych różnic (odmiennych wyróżników kulturowych), wchodzących w skład konkretnych, różnych tożsamości kulturowych” (hasło *Zderzenie kultur*, [w:] *Słownik socjologiczny*, red. Krzysztof Olechnicki, Paweł Załęcki, Toruń 1997, s. 257).

od 2006 roku. Pojęcia inteligencji, kultury, systemocentrycznych i personocentrycznych konfiguracji elementów kultury, antytezy Zachodu i Rosji, a także wiele innych – zostaną ponownie przywołane, by zyskać nowe znaczenie na tle zagadnienia tożsamości w szeroko rozumianej kulturze współczesnej, na określonym obszarze geograficznym: w Rosji.

Inteligencja jako pojęcie i fenomen

Liczne definicje *inteligencji* opisują fenomen przy użyciu wzajemnie wykluczających się cech, z czego wynika, że pojmowanie zjawiska zależy w dużej mierze od przyjętej perspektywy społecznej, filozoficznej lub historycznej. Ujęcie socjologiczne jest najszerszym z proponowanych narzędzi metodologicznych. Poprzez jego pryzmat można rozpatrywać inteligencję trojako: z punktu widzenia pełnionych funkcji społecznych, ze względu na przynależność do określonej grupy zawodowej lub warstwy społecznej albo jako grupę ludzi połączonych wspólną ideą – misją. W perspektywie socjologicznej intelektualiści to „kategoria obejmująca członków społeczeństwa związanych ze światem idei i abstrakcyjnego myślenia, wyższej kultury umysłowej i artystycznej”⁵. Funkcje w społecznej organizacji pracy spełniane przez inteligencję jako warstwę ludzi wykształconych, zawodowo zajmujących się pracą umysłową, sprawiają, że może ona się wiązać z różnymi klasami społecznymi i reprezentować ich interesy, a pozycja społeczna poszczególnych jej grup kształtuje się analogicznie do pozycji klas, z którymi są one związane interesami i ideologią⁶.

Kryteria socjologiczne nie pozwalają jednak na rozpatrywanie takich zagadnień, jak stosunek inteligencji do władzy politycznej i jej postawy (reakcyjna, postępową, konserwatywna czy opozycyjna), co w przypadku dyskusji na tożsamością inteligencji jako grupy ukształtowanej poprzez opozycję wobec oficjalnej władzy jest kwestią zasadniczą⁷. W tym przypadku należy sięgnąć do definicji wynikających z połączenia różnych dyscyplin i sformułować określenia, które swoimi korzeniami sięgają do struktur głębszych, takich jak kultura, filozofia i religia. Pojawiające się w tej perspektywie zadania o charakterze politycznym czy role społeczne będą pochodną

⁵ *Encyklopedia socjologii*, red. Zbigniew Bokszański, Warszawa 2007, s. 334.

⁶ Por. *ibidem*, s. 68.

⁷ Por. Aleksander Lipatow, *Rosyjska inteligencja wobec władzy: od samostanowienia do samozagłady*, [w:] *Inteligencja. Tradycja i nowe czasy*, red. Hanna Kowalska-Stus, Kraków 2001, s. 219.

przyjętego systemu wartości. Elity społeczne, w tym także inteligencja, mają w tym obszarze istotne zadania, do których należy „wytwarzanie wartości, wzbogacanie i utrzymywanie ciągłości kultury umysłowej społeczeństwa”⁸ oraz współuczestniczenie w rozpowszechnianiu dóbr kultury poprzez placówki edukacyjne, czasopisma, nieformalne organizacje, takie jak kółka i stowarzyszenia, a także włączenie się w system administracyjny państwa. Ujęcie socjologiczne pośrednio wskazuje zatem na intelektualistów jako kategorię kulturową. Inteligencja u zarania swojego istnienia zyskała szczególną pozycję, „łącząc dany kraj ze światem i ustalając wzory zarówno wpływów jak i rodzimości”⁹. Wart podkreślenia jest fakt, że to pierwsze pokolenia i formacje intelektualne określiły główne wyzwania dla rodzimej kultury, warunkując w ten sposób styl poszukiwania tożsamości. Główną cechą wybranego stylu był zewnętrzny punkt odniesienia dla pytania „kim jestem?”. Wyprzedzając nieco argumentację, zaznaczymy w tym miejscu, że dla rosyjskiej inteligencji jako grupy tym punktem odniesienia był *lud*, a po rozpadzie Związku Radzieckiego – społeczeństwo; natomiast w perspektywie pytań o tożsamość Rosji by to szeroko rozumiany *Zachód*. W przypadku poszczególnych formacji o okcydentalistycznej proveniencji przyswojenie idei charakterystycznych dla cywilizacji europejskiej i przekonanie do nich swoich ideowych oponentów oraz bezrefleksyjne rzesze społeczeństwa było warunkiem koniecznym domknięcia pewnego etapu formowania się tożsamości Rosjanina i Rosji.

Kontynuując wyrażoną myśl, można stwierdzić, że inteligencja dokonuje swoistego przekładu obcej kultury na rodzimy grunt. Jak trafnie zauważył Arnold Toynbee: „Każda wspólnota, która próbuje rozwiązać problem przystosowania swego życia do rytmu obcej cywilizacji, odczuwa potrzebę specjalnej klasy społecznej, służącej jako ludzki odpowiednik transformatora, który zmieni napięcie prądu elektrycznego; ta powołana do istnienia – często sztucznie i z nagłą – w odpowiedzi na owo zapotrzebowanie klasa zaczęła być znana od jej specyficznego rosyjskiego określenia pod rodzajową nazwą inteligencji”¹⁰. W perspektywie historycznej nie bez znaczenia jest wspomniany już fakt zderzenia kultur, wymuszający narodziny nowej grupy,

⁸ *Encyklopedia socjologii*, s. 335.

⁹ *Ibidem*, s. 338.

¹⁰ Arnold Toynbee, *Studium historii*, skrót D. C. Somervell, przeł. i przedm. Józef Marzęcki, Warszawa 2000, s. 345.

zdolnej do przetworzenia obcych kulturowo wartości i przeniesienia ich na rodzimy grunt. Kulturowa konfrontacja, której rezultat stanowi wyłonienie się inteligencji, jest z kolei konsekwencją pewnej stagnacji norm społecznych i zasad postępowania, które już nie są adekwatne do sytuacji. Jak zauważył Denis Martindale, „[i]nteligencja występuje tam, gdzie społeczeństwo odczuwa stagnację norm i zasad postępowania, wymagające odmiany”¹¹ Zapoczątkowany w wieku XIX proces przeszczepienia na grunt rosyjskiej kultury osiągnięć cywilizacyjnych Europy Zachodniej jest niedomknięty, a próby jego dopełnienia cyklicznie podejmują te formacje inteligencji, które stoją na stanowisku, iż Rosja przynależy do Europy w znaczeniu wspólnoty ideowo-kulturowej.

Rosyjscy autorzy w dyskusjach nad inteligencją podkreślali osobiste zaangażowanie jej przedstawicieli w sprawy społeczeństwa i państwa oraz interpretowanie przez nich swojej roli społecznej w kategoriach życiowej misji. Georgij Fiedotow pisał: „Byli zakonem, świeckim kapłaństwem oddanym szerzeniu, niczym Ewangelii, określonych postaw życiowych”¹². Kategoria powołania oraz osobistej odpowiedzialności miała szczególne znaczenie w odniesieniu do sfery działalności politycznej, w której inteligencja zarówno się realizowała, jak i poddawała relatywizacji wartości autoteliczne: prawdę i dobro. Etyczny wymiar powołania inteligencji do służby społecznej był przedmiotem rozważań Maksa Webera i Edwarda Saïda¹³. Na aspekt etyczny fenomenu inteligencji zwrócił też uwagę Julien Benda w znanej pracy *Zdrada klerków* (1927), podkreślając szczególną predyspozycję elit wykształconych do krytycyzmu wobec panującego porządku społeczno-politycznego oraz dążenia do obrony prawdy i wartości moralnych¹⁴.

Inteligencję można też rozważać jako kategorię polityczną, jeśli bierzemy pod uwagę jej stosunek do oficjalnej władzy i zaangażowanie w tworzenie ideologii i programów społeczno-politycznych. Ryszard Czepulis-Rastenis podkreślał, że inteligencja była tą grupą, która aktywnie walczyła

11 Denis Martindale, *The Sociology of Intellectual Creativity*, [w:] *The Mythmakers. Intellectuals and the Intelligentsia in Perspective*, ed. Roy Mohan, New York, NY 1987, s. 69.

12 [Cyt. za:] Isaac Berlin, *Rosyjscy myśliciele*, przeł. Stanisław Kowalski, Warszawa 2003, s. 9.

13 Por. Max Weber, *Politics as Vocation*, [w:] idem, *From Max Weber. Essays in Sociology*, trans. & eds. Hans Heinrich Gerth, Charles Wright Mills, London–Boston, MA 1974, s. 77–128; Edward Saïd, *Representations of the Intellectuals. The 1993 Reith Lectures*, New York, NY 1994, s. 12–13.

14 Por. *Encyklopedia socjologii*, s. 236.

o demokratyzację stosunków społecznych i występowała w obronie niepodległości¹⁵.

Inteligencja jako zjawisko społeczne, polityczne i kulturowe jest nierozwalnie związana z poziomem jednostkowym i pytaniami stawianymi sobie przez pojedynczego człowieka o sens i cel jego istnienia; wiąże się z pytaniem o tożsamość: „kim jestem?”. W związku z tym w badaniach nad inteligencją nie można pominąć problematyki jednostkowych pragnień i dążeń. Jak zaznaczył kulturoznawca Ralph Linton:

Jednostki, ich potrzeby i zdolności stanowią podstawę wszystkich zjawisk społecznych i kulturowych. Społeczeństwa są zorganizowanymi grupami jednostek, kultury zaś – w ostatecznej analizie – zorganizowanymi, powtarzalnymi reakcjami członków społeczeństwa. Z tej racji jednostka stanowi logiczny punkt wyjścia wszelkich badań szerszych konfiguracji¹⁶.

Powiązanie mikrokosmosu człowieka z makrokosmosem społeczeństwa znalazło odzwierciedlenie w myśli Arnolda Toynbee’ego. Badacz zwrócił uwagę na fakt, iż to właśnie jednostka jest źródłem wszelkich akcji, natomiast społeczeństwo stanowi tło jej działań i dostarcza informacji zwrotnej¹⁷.

Podsumowując, należy stwierdzić, że inteligencja jest grupą ludzi, związanych z nowoczesną problematyką i zagadnieniem tożsamości narodowej i państwowej. Jej cechą wyróżniającą jest podejmowanie dialogu i zdolność do pośredniczenia na wielu poziomach: od kontaktów subkultur do dialogu między cywilizacjami. Historię inteligencji i jej dążeń należy rozpatrywać przez pryzmat liderów oraz wartości, które promują również jako realizację jednostkowego poczucia sensu: odnalezienia miejsca w społeczeństwie i państwie. Tym należy tłumaczyć fakt, iż rosyjska inteligencja emigrowała masowo wyłącznie w sytuacjach ekstremalnych, opuszczenie kraju traktując jako akt czasowy i symboliczny.

Rosyjska inteligencja wobec wyzwań: czasy przemian

Doby przemian rosyjskiej inteligencji wyznaczają daty wydarzeń historycznych, które wywarły wpływ na losy całego świata: 1812 – kampania antynapoleońska,

¹⁵ Por. Ryszard Czepulis-Rastenis, „Klasa umysłowa”. *Inteligencja Królestwa Polskiego 1832–1862*, Warszawa 1973, s. 395.

¹⁶ Ralph Linton, *Kulturowe podstawy osobowości*, przeł. Aleksandra Jasińska-Kania, Warszawa 2000, s. 18.

¹⁷ Por. Arnold Toynbee, op. cit., s. 195.

1848 – Wiosna Ludów, 1861 – reforma uwłaszczeniowa cara Aleksandra II, 1917 – rewolucja październikowa, 1991 – rozpad Związku Radzieckiego. Są to kamienie milowe ewolucji rosyjskiej inteligencji, postawionej wobec pytania o tożsamość, wybrzmiewającego w postaci dwóch najważniejszych kwestii: przynależności Rosji do Europy oraz charakteru rosyjskiej władzy.

Spory o semantyczny zakres pojęcia *inteligencja* trwają do dziś i są związane z dynamiką i wewnętrznym zróżnicowaniem fenomenu. W poszukiwaniu genezy inteligencji jako grupy społecznej i zjawiska kulturowego badacze wskazywali na różne okresy historyczne i ich konteksty: epokę Piotra I, czasy wojen Rosji z Napoleonem (1812) i powstanie dekabrystów (1825), lata czterdzieste XIX wieku, gdy wśród rosyjskiej elity rozgorzał spór dwóch prądów ideowo-filozoficznych: słowianofilstwa i okcydentalizmu¹⁸. Nie ulega jednak wątpliwości fakt, że po reformie uwłaszczeniowej cara Aleksandra II w 1861 roku inteligencja zmieniała swoje oblicze: jej trzon przestała stanowić rosyjska szlachta, ustępując miejsca przedstawicielom klasy urzędniczej, tak zwanym *raznoczyńcom*¹⁹. Wraz z pojawieniem się socjologicznego, upolitycznionego ujęcia inteligencji, dewaluacji uległo samo pojęcie inteligencji. Zaczęto je kojarzyć z odszczepieństwem od państwa, areligijnością, powierzchownym wykształceniem, skłonnością do demagogii i fanatyzmu²⁰. W momencie zaistnienia inteligencji jako kategorii socjologiczno-politologicznej rozpoczęła się walka między antagonistycznymi formacjami inteligencji, dotycząca fundamentalnych wartości tworzących etos. Ta część inteligencji, która przechowała podstawowe wartości inteligenckiego etosu – obronę wartości moralnych, poszanowanie godności człowieka, zaangażowanie w kształtowanie demokratycznego narodu – została skazana na emigrację²¹. Symbolicznym wyrzuceniem poza nawias społeczeństwa inteligencji, która hołubiła tradycyjne wartości inteligenckiego etosu, był „pociąg filozofów”, którym Włodzimierz Lenin przymusowo wysłał na emigrację najwybitniejszą

¹⁸ Por. Małgorzata Abassy, *Inteligencja a kultura. O problemach samoidentyfikacji dziewiętnastowiecznej inteligencji rosyjskiej*, Kraków 2008, s. 17–20.

¹⁹ Por. *ibidem*, s. 20.

²⁰ Obraz charakteryzowanej przez wymienione cechy inteligencji został nakreślony w almanachu *Wiechi* (Drogowskazy), wydanym po rewolucji, w 1909 roku – por. Вехи. Из глубины, сост. и подгот. Анастасия А. Яковлева, Москва 1991.

²¹ Por. Lidia Liburska, *Kultura i inteligencja rosyjska. O pisarstwie Lidii Czukowskiej*, Kraków 2003, s. 17.

część rosyjskiej inteligencji²². Niszczenie tożsamości rosyjskiej inteligencji, ukształtowanej w czasach carskich, było jednocześnie przekreśleniem wielu pytań o tożsamość człowieka jako jednostkowego bytu, a nie jedynie członka wspólnoty czy pozbawionego indywidualności elementu państwowej maszyny²³. Zahamowano również ten kierunek pytań o tożsamość, w którym Zachód był punktem odniesienia do autorefleksji i samowiedzy o Rosji – poznawanie krajów Zachodu zastąpiła ich druzgocąca krytyka.

Spoglądając na inteligencję radziecką, można stwierdzić, że przestała ona istnieć jako grupa pośrednicząca: stopiła się całkowicie ze społeczeństwem i państwem, wchodząc w skład struktur partyjnych. Zmaganie się różnych formacji inteligencji zostało zastąpione dyktaturą partii, a jej charakter określił Lenin w rozporządzeniu:

Trzeba sklasyfikować inteligencję w następujących grupach i podgrupach: 1. Pisarze 2. Dziennikarze i politycy 3. Ekonomiści (niezbędne jest utworzenie podgrup: a) finansjści, b) specjaliści od spraw energii, c) specjaliści od transportu, d) handlowcy, e) specjaliści od spraw współpracy itd.) 4. Specjaliści z dziedzin technicznych (tu też narzucają się podgrupy: a) inżynierowie, b) agronomowie, c) lekarze itd.) 5. Profesorowie uniwersytetu i ich asystenci itd. Informacje o tych wszystkich grupach powinny pochodzić z naszych departamentów i zostać usystematyzowane przez Departament do Spraw Inteligencji. Każdy intelektualista powinien mieć u nas swoje akta [...] Trzeba mieć zawsze na uwadze fakt, że celem naszego departamentu nie jest tylko wydanie bądź aresztowanie poszczególnych osobników, ale udział w opracowaniu ogólnej linii politycznej w stosunku do specjalistów, ich ścisłego nadzoru i poróżnienia, ale również promocji tych, którzy są gotowi nie tylko słowem, ale i czynem wspierać władzę sowiecką²⁴.

Indywidualizm a wspólnotowość: dwie wizje relacji jednostki i grupy

Indywidualizm rozumiemy jako dowolny zespół idei wysuwający na pierwszy plan rolę jednostki i znaczenie jej indywidualnych interesów, często przeciwstawiający się *kolektywizmowi*, który na pierwszym miejscu stawia dobro

²² Por. Александр Зверев, Книга Н. Бердяева „Духовный кризис интеллигенции” девяносто лет спустя, [w:] *Inteligencja...*, s. 142.

²³ Por. Michał Heller, *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Paryż 2015.

²⁴ *Encyklopedia „Białych Plam”*, red. Henryk Kiereś, t. 10, Radom 2002 s. 276.

zbiorowe²⁵. W odniesieniu do dziewiętnastowiecznej Rosji kolektywizm jest określeniem nieprecyzyjnym, należałoby raczej mówić o wspólnotowości, rozumianej jako istnienie grupy opartej na wartościach zakorzenionych w religii²⁶. W latach czterdziestych XIX wieku pojęcie wspólnoty zostało zdefiniowane przez nosicieli kultury jako struktura, u podstaw której leży „moralne prawo miłości wzajemnej”²⁷. A zatem, *wspólnotowość* i *kolektywizm* nie są pojęciami tożsamymi, czynnikiem konstytuującym wspólnotę jest tradycja zakorzeniona w religii, natomiast kolektyw opiera się na ideologii, jak to miało miejsce w czasach Związku Radzieckiego. Wspólną cechą wspólnoty i kolektywu jest ich systemowość, zakładająca podporządkowanie jednostki i jej interesów większej całości: grupie społecznej lub religijnej bądź państwu. Możemy wówczas mówić o *systemocentryzmie*, czyli takim sposobie pojmowania relacji jednostki i państwa czy jednostki i społeczeństwa, w którym jednostka-indywiduum albo w ogóle nie istnieje, albo jest rozpatrywana jako część pomocnicza, zdolna przynieść większą lub mniejszą korzyść w osiąganiu wspólnych celów²⁸. Przeciwny do niego *personocentryzm* uznaje jednostkę za wartość nadrzędną i wszystkie zjawiska rozpatruje przez pryzmat osobowości²⁹. Personocentryzm jako zespół idei pojawił się w Rosji na początku wieku XIX i był związany z twórczą adaptacją nowych elementów cywilizacyjnych, w tym idei liberalizmu i humanizmu, zaczerpniętych z Zachodu. Idee człowieka jako wartości najwyższej i punktu odniesienia dla wartościowania pozostałych elementów rzeczywistości były kultywowane przez inteligencję prozachodnią, poczynając od dekabrystów, a kończąc na tej części rosyjskiej inteligencji, która została zbiorowym pasażerem „pociągu filozofów”. U ich podstaw znalazł się liberalizm i humanizm, zaś wysiłki kształtowania tożsamości na poziomie jednostkowym koncentrowały się wokół ukształtowania *osobowości*,

²⁵ Por. *Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. Gordon Marshall, red. nauk. wyd. pol. Marek Tabin, Warszawa 2004, s. 125.

²⁶ Badacz rosyjskiej kultury Borys Jegorow zaznaczył, że rosyjska wspólnotowość wyrsała z prawosławia i wiejskości. Por. Borys Jegorow, *Rosyjski charakter*, [w:] idem, *Oblicza Rosji. Szkice z historii kultury rosyjskiej XIX wieku*, przeł. Bogdan Żyłko, Gdańsk 2002, s. 25–47.

²⁷ Aleksy Stepanowicz Chomiakow, *Katolicyzm, protestantyzm, prawosławie*, [w:] *Rosyjska myśl filozoficzna i społeczna (1825–1861)*, red. Andrzej Walicki, Warszawa 1961, s. 151.

²⁸ Por. Александр Оболонский, *Система против личности. Драма российской политической истории*, Москва 1994, s. 9

²⁹ Por. *ibidem*.

człowieka myślącego w kategoriach indywidualnym potrzeb i dążeń. Wokół konceptu osobowości zostały osnute poszukiwania tożsamości rosyjskiej inteligencji i Rosji w latach czterdziestych wieku XIX i było to zjawisko na tyle istotne, że Andrzej Walicki nazwał ten okres epoką „sporu o osobowość”³⁰.

Konsekwencją polemiki ze słowianofilami, zwolennikami modelu wspólnotowego, „była krystalizacja wartości diametralnie przeciwnych wartościom słowianofilskim: osobowości, pojętej jako radykalna negacja »tego, co pośrednie« i jej autonomii, wyrażającej się w swobodnym i twórczym czynie”³¹. *Osobowość* jako wartość odgrywała dla okcydentalistów rolę podobną do tej, jaką dla słowianofilów miało prawosławie: postawiona w centrum rozważań organizowała sposób pojmowania człowieka, społeczeństwa i państwa oraz determinowała dalszą ewolucję jednostki w kierunku wyzwolenia jej spod wszelkich kurateli. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że definicja *osobowości* u okcydentalistów nie była kompletna, ponieważ na gruncie rosyjskiej kultury pojęcie to zaczynało się dopiero kształtować. Brak jasności w pojmowaniu osobowości przy ogromnej wadze przypisywanej jednocześnie temu pojęciu miały dalekosiężne skutki dla kształtowania się tożsamości grupy, tworzonych przez nią koncepcji społeczno-politycznych i – w rezultacie – określania tożsamości Rosji. Nie bez znaczenia jest fakt, że grupa podejmująca zadanie samoidentyfikacji nie tylko była nieliczną, lecz także nie miała narzędzi do porozumiewania się z ogromną większością – ludem. Znaczyło to, że nawet jeśli udałoby się jej w pełni potwierdzić własną tożsamość z ideałami europejskimi, nie zdołałaby pociągnąć za sobą ludu. Okcydentaliści byli świadomi istniejącego rozłamu; Aleksander Hercen pisał: „Takie sprawy jak niezależność osobista, wolność słowa są im obojętne; masy lubią autorytet, olśniewa je upokarzający blask władzy a znieważa widok człowieka o postawie niezależnej; równość pojmują jako równomierne rozłożenie ucisku”³².

Rewolucja październikowa dowodziła klęski inteligencji w kształtowaniu tożsamości w kierunku indywidualizacji i personocentryzmu, zwyciężyła ta koncepcja, która stawiała człowieka na pozycji przedmiotu, a nie podmiotu

³⁰ Andrzej Walicki, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964, s. 245.

³¹ Idem, *Słowianofile a „zbędni ludzie” na tle prądów ideowych lat trzydziestych–sześćdziesiątych XIX wieku*, „Slavia Orientalis” 1961, nr 4, s. 539.

³² Por. Aleksander Hercen, *Eseje filozoficzne. Z tamtego brzegu*, przeł. Janina Walicka, Warszawa 1965, t. 1, s. 661.

działań. W czasach Związku Radzieckiego podjęto eksperyment antropologiczny: stworzenie człowieka radzieckiego (*homo sovieticus*), który będzie się poruszał ściśle według ścieżek wytyczonych odgórnie i podporządkuje swoje siły partii.

Tożsamość na tle zjawiska palingenezy

Wywodzący się z greki termin *palingeneza* ‘powtórne narodziny’ w badaniach nad cywilizacją był stosowany na określenie zjawisk powtarzających się w toku dziejów³³. W takim właśnie znaczeniu termin *palingeneza* pojawił się u Toynbee’ego, który wiązał powtarzalność pewnych zjawisk z faktem, że ich cykl rozwojowy nie został domknięty: „[...] w palingenezie nie chodzi bowiem o przeobrażenie, lecz o ruch uwieczony w wymiarze czasowym”³⁴.

Kryzys inteligenckiego etosu oraz zahamowanie dążeń do samookreślenia przełożyły się na kryzys tożsamości rozumiany jako unifikacja i standaryzacja wzorów kultury oraz podporządkowanie ich ideologii. Dziewiętnastowieczna rosyjska inteligencja pozostawiła kolejnym formacjom nierozwiązane problemy, wśród których najważniejszymi było pytanie o tożsamość Rosji w kontekście jej przynależności do Zachodu na podstawie wspólnych idei – liberalizmu, humanizmu i demokracji. Drugi problem, który wskutek działania mechanizmu palingenezy powrócił w latach pięćdziesiątych XX wieku, to rozdźwięk między elitami a społeczeństwem. Po siedemdziesięciu latach istnienia ZSRR inteligencja postradziecka ponownie stanęła w obliczu pytania o przynależność Rosji do Zachodu i dalszą drogę jej rozwoju. Problem wykracza poza sferę społeczno-polityczną i ekonomiczną, ponieważ dotyczy podstaw kultury oraz fundamentalnych wartości.

W latach pięćdziesiątych XX wieku pytanie o tożsamość Rosji powróciło ze zwielokrotnioną siłą. Związek Radziecki jako twór polityczny przestał istnieć, a wraz z nim przedmiotem kontestacji stała się ideologia, która dotąd pełniła funkcję spoiwa. Powróciło wówczas pytanie o istotę i rolę inteligencji. Jeden z reprezentatywnych dla ówczesnego czasu głosów należał do publicysty Siergieja Kara-Murzy, który próbował dokonać krytycznej analizy inteligencji prozachodniej oraz nakreślić kierunki rozwoju rosyjskiej myśli. Analiza jego tekstów pozwala z całym przekonaniem stwierdzić, że przeciwstawienie Rosji Zachodowi jako matryca poszukiwań

³³ Por. Marian Wnuk, *Palingeneza*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7, red. Andrzej Maryniarczyk, Lublin 2006, s. 956.

³⁴ Arnold Toynbee, op. cit., s. 458.

tożsamości inteligencji rosyjskiej zostało reaktywowane ze wzmożoną siłą. Zauważalny jest również brak dogłębnej znajomości przedmiotu krytyki, co skłania do wyciągnięcia wniosku, iż *Zachód* jest bardziej narzędziem do skonstruowania wyobrażenia *Rosji* niż realnie istniejącą przestrzenią. O kondycji elit świadczy dobitnie tytuł monografii Kara-Murzy: *Интеллигенция на пепелище родной страны* (Inteligencja na zgliszczach ojczystego kraju)³⁵.

W publicystyce Kara-Murzy, a zwłaszcza tej jej części, która dotyczy inteligencji, przywołany został spór słowianofilów z okcydentalistami o tożsamość *Rosji*, przypadający na lata czterdzieste XIX wieku. Wówczas nierozstrzygnięty, ostatecznie przez Kara-Murzę jest rozpatrywany z pozycji zwolennika tradycyjnego, wspólnotowego modelu społecznego. Na pytanie o przynależność *Rosji* do Zachodu Kara-Murza odpowiada przecząco: *Rosja* to nie *Zachód* i jeśli ma przetrwać jako cywilizacja, musi się od niego odseparować, powracając do swoich korzeni:

Musimy wyrwać się z pętli ciągnącej *Rosję* na peryferia Zachodu, nie wchodząc z Zachodem w antagonistyczny konflikt. Odrodzenie *Rosji* jako mocarstwa i nosiciela ogromnego projektu rozerwie ten niemoralny krąg i stanie się błogostawieństwem dla ludzkości³⁶.

Dla Kara-Murzy *Zachód* stanowi antytezę *Rosji* – to typ cywilizacji oparty na specyficznym modelu antropologicznym, w którym główną rolę odgrywa pojmowanie własności. Właśnie w koncepcji antropologicznej mają źródło inne części składowe cywilizacji, takie jak wyobrażenie o świecie, rodzaj więzi międzyludzkich, typ państwa, definicja wolności i prawa oraz podstawy ekonomii i stosunek do pracy, jej istoty i celu³⁷. Można stwierdzić, że to niezwykle nośna matryca, pozwalająca kodować przeciwstawienie *Rosji* i Zachodu jako opozycje: kosmos–chaos, współpraca–konkurencja, troska o bliźnich–dbałość o własny interes, wspólnotowość–osamotnienie, zakorzenienie–tułaczka, moralność–niemoralność i wiele innych. Rosyjską inteligencję Kara-Murza

³⁵ Por. Сергей Кара-Мурза, *Интеллигенция на пепелище родной страны*, Москва 1997, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy2>.

³⁶ „Нам надо вырваться из удавки, тянущей Россию на периферию Запада, не вступив в антагонистический конфликт с Западом. Возрождение России как державы и носителя большого проекта разорвет этот порочный круг и будет благом для человечества” (idem, *Манифест партии цивилизационного тунна*, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy3> [o ile nie zaznaczono inaczej, wszystkie przekłady z rosyjskiego moje – M.A.]).

³⁷ Por. idem, *Интеллигенция...*

definiuje jako formację eurocentryczną, uwiedzioną fałszywym przekonaniem, że Zachód chętnie przyjmie Rosję jako równoprawnego partnera³⁸. Sam publicysta reprezentuje konserwatywną część rosyjskiej inteligencji, bliższą raczej słowianofilstwu i odrzucającą „wirusa eurocentryzmu”³⁹. Uważa on, że dążenie do transformacji tożsamości Rosji w duchu wartości europejskich jest nie tylko błędne, lecz wręcz niebezpieczne. Oprócz krytyki eurocentryzmu Kara-Murza zwraca uwagę na oderwanie inteligencji od społeczeństwa i przestrzega przed konsekwencjami tego stanu rzeczy:

Dziesięć lat pierestrojki i reformy odstąpiło niebываłe oderwanie inteligencji od głównej części narodu w sferze poglądów i postaw wobec wielu ważnych problemów. [...] Przy tym utrata wspólnego języka między warstwą kulturalną i masą narodu odegra złowieszczą rolę⁴⁰.

Samoświadomość i nieustanna refleksja stanowią główny warunek powodzenia w procesie kształtowania tożsamości na wielu poziomach i o tym właśnie pisze Kara-Murza, stawiając inteligencji zarzut braku namysłu nad istotą czekających ją wyzwań:

Mamy prawo żądać od inteligencji, aby *była świadoma*, do czego popycha kraj [...] [chodzi o dążenie inteligencji do ukształtowania społeczeństwa obywatelskiego – M.A.]. I nie tylko była świadoma, lecz także w zrozumiały sposób *objaśniła* to zwykłemu człowiekowi. Ale inteligencja nie tylko nie próbowała niczego objaśnić, ona nawet nie chciała sama wiedzieć. To właśnie jest jej historyczna wina⁴¹.

Wnioski

Dylemat Rosja–Zachód, rozumiany jako próba określenia elementów składowych *Rosji* i *Zachodu* oraz warunków ich współistnienia na rosyjskim

³⁸ Por. idem, *Евроцентризм – эдипов комплекс интеллигенции*, Москва 2002, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy4>.

³⁹ Por. ibidem.

⁴⁰ „Десять лет перестройки и реформы обнаружили небывалый отрыв интеллигенции от основного тела народа во взглядах и установках по множеству важных вопросов. [...] При этом потеря общего чувства и общего языка между культурным слоем и массой народа сыграет зловещую роль” (idem, *Интеллигенция...*).

⁴¹ „Но мы вправе требовать от интеллигенции, чтобы она *знала*, на что толкает страну [...]. И не только знала, но и внятно *объяснила* простому человеку. Но интеллигенция не только не пыталась ничего объяснить, она даже не желала сама знать. Это – ее историческая вина” (ibidem).

gruncie kulturowym, nie został do dziś rozstrzygnięty. W trakcie zmagania między *indywidualnym* a *wspólnotowym* doszło do szeregu wypaczeń zarówno w zakresie dążeń do indywidualizacji, jak również w ramach tradycyjnie rozumianej wspólnotowości.

Współcześni Rosjanie postrzegają siebie przez pryzmat państwa imperialnego⁴², zaś prawosławie jest wykorzystywane jako element jednoczący różne warstwy społeczne wokół idei państwa⁴³. Istnienie sytemocentryzmu jako dominującego modelu relacji jednostka–państwo potwierdza ankieta *Rosjanie wobec wartości europejskich*, której wyniki pozwalają stwierdzić, że w Rosji istnieje świadomość zależności od władzy i panuje bezsilność wobec takiego systemu: jedynie osiem procent Rosjan wierzy, że sądownictwo jest w pełni niezależne od władzy wykonawczej i wolne od korupcji, aż sześćdziesiąt osiem procent nie czuje się chronionych przez prawo. Tylko jedna trzecia pytanym wyraziła zaniepokojenie łamaniem praw człowieka w Rosji. Aż dziewięćdziesiąt cztery procent respondentów uważa, że ma bardzo niewielki wpływ (lub nie ma żadnego wpływu) na wydarzenia w Rosji. Porażająca większość – osiemdziesiąt dwa procent ankietowanych – nie poczuwa się do żadnej odpowiedzialności za wydarzenia w swoim kraju⁴⁴.

Centralne dla wieku dziewiętnastego pytanie o przynależność Rosji do Zachodu zostało rozstrzygnięte w sposób dosyć jednoznaczny: siedemdziesiąt jeden procent respondentów nie uważa się za Europejczyków, chociaż połowa sądzi, że Rosja odniesie korzyść, czerpiąc z europejskich kultury i wzorców demokracji. Jednak już kolejne pytanie o istotę demokracji odslania negatywny lub obojętny stosunek Rosjan zarówno do pojęcia, jak i do zjawiska – sześćdziesiąt pięć procent ankietowanych nie potrafiło określić, czym ona jest. Daje się także zauważyć pewna obawa przed gospodarczą ekspansją Europy: prawie połowa pytanym uznała, że Unia Europejska stanowi zagrożenie dla finansowej i przemysłowej niezależności Rosji; jedna trzecia respondentów postrzega Unię Europejską jako sąsiada i partnera, z którym należy podtrzymywać relacje, jednak

⁴² Można mówić o *świadomości imperialnej*, czyli takim typie świadomości, w którym wiąże się poczucie jednostkowego bezpieczeństwa z potęgą i niezależnością państwa. Por. Andrzej Andrusiewicz, *Mit Rosji. Studia z dziejów filozofii rosyjskich elit*, t. 1–2, Rzeszów 1994.

⁴³ Lucjan Suchanek, *Rosja i Polska. Bez rusofobii i bez rusofilstwa*, „Politeja” 2005, nr 4, s. 15.

⁴⁴ Por. *Восприятие россиянами европейских ценностей*, АНО Левада-Центр, 14.02.2007, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy>.

zaledwie piętnaście procent stwierdziło, że Europa podobnie postrzega Rosję.

Stanisław Bieleń zwrócił uwagę na fakt, iż przyczyny sporów Rosji z Zachodem mają głównie charakter ekonomiczny i polityczny⁴⁵. Przedstawione ujęcie problemu wydaje się niepełne, chociaż obecnie jest ono bardzo popularne. Uwzględnienie kontekstu kulturowego pozwala zauważyć, że podjęte w XIX wieku działania na rzecz ukształtowania społeczeństwa obywatelskiego nie poprzez zmianę struktury politycznej, lecz zmianę hierarchii wartości i transformację zależności jednostka–system, nadal odgrywają fundamentalną rolę w procesie kształtowania tożsamości Rosji i jej stosunków z innymi państwami.

Dalsze perspektywy badawcze

Szeregu zagadnień, ze względu na rozległość i złożoność zarówno samego konceptu tożsamości, jak i procesów związanych z kształtowaniem się elit, w niniejszym tekście nie udało się poruszyć. Na uwagę niewątpliwie zasługuje definiowanie *wolności, demokracji i społeczeństwa obywatelskiego*. Kryjące się za każdym z tych pojęć złożone systemy wartości, sięgające swoimi korzeniami do odmiennych kultur: rosyjskiej i europejskiej, determinują drogę realizacji celów i warunkują odpowiedź na pytanie: „kim jestem?” – na wszystkich poziomach: jednostkowym, społecznym, państwowym i międzynarodowym.

Warto również postawić pytanie o grupy podejmujące kwestię autoidentyfikacji i ich realne możliwości opiniotwórcze. Dziewiętnastowieczna inteligencja rosyjska wywodząca się ze szlachty poniosła klęskę, gdyż nie zdołała przekazać swoich wartości pozostałym warstwom społecznym. Badania opinii publicznej przeprowadzone przez Centrum Badań Jurija Lewady pozwala przypuszczać, że współczesna rosyjska opozycja, zarówno systemowa, jak i pozasystemowa, domagająca się demokratyzacji i liberalizacji polityki państwa również nie wypracowała narzędzi dotarcia do szerokich rzesz społeczeństwa⁴⁶.

⁴⁵ Por. Stanisław Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006, s. 260.

⁴⁶ Por. Максим Иванов, *Оппозиция не нужна каждому четвертому гражданину*, „Коммерсантъ” 2014, № 101 (17.06.), s. 2 [przedruk:] <http://bit.ly/tozsamosc-abassy6>; *Оппозиция: необходимость, узнаваемость и доверие*, АНО Левада-Центр, 14.03.2016, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy7>.

Bibliografia

- Abassy Małgorzata, *Inteligencja a kultura. O problemach samoidentyfikacji dziewiętnastowiecznej inteligencji rosyjskiej*, Kraków 2008.
- Andrusiewicz Andrzej, *Mit Rosji. Studia z dziejów filozofii rosyjskich elit*, t. 1–2, Rzeszów 1994.
- Baumeister Roy, *Identity, Cultural Change and the Struggle for Self*, Oxford 1986.
- Berlin Isaac, *Rosyjscy myśliciele*, przeł. Stanisław Kowalski, Warszawa 2003.
- Bieleń Stanisław, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006.
- Bloom William, *Personal Identity, National Identity and International Relations*, Cambridge 1990.
- Bokszański Zbigniew, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2008.
- Bokszański Zbigniew, *Tożsamość – interakcja – grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Łódź 1989.
- Castells Manuel, *The Power of Identity*, Oxford 1997.
- Czepulis-Rastenis Ryszard, „Klasa umysłowa”. *Inteligencja Królestwa Polskiego 1832–1862*, Warszawa 1973.
- Encyklopedia „Białych Plam*”, red. Henryk Kiereś, Radom 2002.
- Encyklopedia socjologii*, red. Zbigniew Bokszański, Warszawa 2007.
- Heller Michał, *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Paryż 2015.
- Hercen Aleksander, *Eseje filozoficzne. Z tamtego brzegu*, przeł. Janina Walicka, Warszawa 1965.
- Hunter Shireen T., *New Global Trends in Culture and Identity*, „The International Spectator” 1995, Vol. 30, Iss. 2, s. 35–47, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy1>.
- Jegorow Borys, *Rosyjski charakter*, [w:] idem *Oblicza Rosji. Szkice z historii kultury rosyjskiej XIX wieku*, przeł. Bogdan Żyłko, Gdańsk 2002, s. 25–47
- Kłoskowska Antonina, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1992, nr 1, s. 131–141.
- Liburska Lidia, *Kultura i inteligencja rosyjska. O pisarstwie Lidii Czukowskiej*, Kraków 2003.
- Linton Ralph, *Kulturowe podstawy osobowości*, przeł. Aleksandra Jasińska-Kania, Warszawa 2000.
- Lipatow Aleksander, *Rosyjska inteligencja wobec władzy: od samostanowienia do samozagłady*, [w:] *Inteligencja. Tradycja i nowe czasy*, red. Hanna Kowalska-Stus, Kraków 2001, s. 219–232.
- Mannheim Karl, *Ideologia i utopia*, przeł. Jan Miziński, Lublin 1992.
- Martindale Denis, *The Sociology of Intellectual Creativity*, [w:] *The Mythmakers. Intellectuals and the Intelligentsia in Perspective*, ed. Roy Mohan, New York, NY 1987.
- Said Edward, *Representations of the Intellectuals. The 1993 Reith Lectures*, New York, NY 1994.
- Sapir Edward, *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*, przeł. Barbara Stanosz, Robert Zimand, Warszawa 1978.
- Słownik socjologiczny*, red. Krzysztof Olechnicki, Paweł Załęcki, Toruń 1997.
- Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. Gordon Marshall, red. nauk. wyd. pol. Marek Tabin, Warszawa 2004.
- Suchanek Lucjan, *Rosja i Polska. Bez rusofobii i bez rusofilstwa*, „Politeja” 2005, nr 4, s. 6–44.
- Szacki Jerzy, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 1981.
- Toynbee Arnold, *Studium historii*, skrót D. C. Somervell, przeł. i przedm. Józef Marzęcki, Warszawa 2000.
- Walicki Andrzej, *Słowianofile a „zbędni ludzie” na tle prądów ideowych lat trzydziestych–sześćdziesiątych XIX wieku*, „Slavia Orientalis” 1961, nr 4, s. 527–558.

- Walicki Andrzej, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964.
- Weber Max, *Politics as Vocation*, [w:] idem, *From Max Weber. Essays in Sociology*, trans. & eds. Hans Heinrich Gerth, Charles Wright Mills, London–Boston, MA 1974.
- Wnuk Marian, *Palingeneza*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7, red. Andrzej Maryniarczyk, Lublin 2006.
- Żelazny Walter, *Etniczność. Ład – konflikt – sprawiedliwość*, Poznań 2004.
- Вехи. Из глубины, сост. и подгот. Анастасия А. Яковлева, Москва 1991.
- Wspriятие россиянами европейских ценностей*, АНО Левада-Центр, 14.02.2007, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy5>.
- Зверев Александр, *Книга Н. Бердяева „Духовный кризис интеллигенции” девяносто лет спустя*, [w:] *Inteligenca. Tradycja i nowe czasy*, red. Hanna Kowalska-Stus, Kraków 2001, s. 141–148.
- Иванов Максим, *Оппозиция не нужна каждому четвертому гражданину*, „Коммерсантъ” 2014, № 101 (17.06.), s. 2 [przedruk:] <http://bit.ly/tozsamosc-abassy6>.
- Кара-Мурза Сергей, *Евроцентризм – эдипов комплекс интеллигенции*, Москва 2002, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy4>.
- Кара-Мурза Сергей, *Интеллигенция на пепелище родной страны*, Москва 1997, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy2>.
- Кара-Мурза Сергей, *Манифест партии цивилизационного типа*, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy3>.
- Оболонский Александр, *Система против личности. Драма российской политической истории*, Москва 1994.
- Оппозиция: необходимость, узнаваемость и доверие*, АНО Левада-Центр, 14.03.2016, <http://bit.ly/tozsamosc-abassy7>.

Streszczenie

Prezentowany artykuł stanowi zwięzłe podsumowanie problemów, z jakimi elity intelektualne mierzą się, gdy dochodzi do zderzenia ich rodzimej kultury z kulturą o przeciwstawnych wartościach. Jako egzemplifikacja omawianych pojęć i problemów został przywołany przypadek rosyjskiej inteligencji. Główne wyzwania, analizowane jako wyraz poszukiwań tożsamości, to przynależność Rosji do Zachodu oraz mediacyjna rola inteligencji w dwóch perspektywach: między Rosją a Zachodem oraz między państwem a społeczeństwem. Analizy doprowadziły do wniosku, że rosyjska inteligencja nie zdołała udzielić odpowiedzi na główne wyzwania dla swojej tożsamości, jakimi były zaszczepienie na gruncie rosyjskiej kultury zachodnich wartości i nawiązanie udanego dialogu z rosyjskim społeczeństwem. Wyzwania, które narodziły się razem z nowymi elitami, są nadal żywotne i muszą zostać rozwiązane chociaż ich korzenie sięgają daleko w przeszłość. Należą do nich: znaczenie demokracji, praw liberalnych, praw człowieka i rola rosyjskiej opozycji politycznej.

Słowa kluczowe: tożsamość, kultura, inteligencja, Rosja, Europa

Summary

Identity of Elités in the Time of Change: The Case Study of Russian “Intelligentsia”

The presented paper is a brief summary of the problems the intellectual elites face when the culture they belong to clashes with a culture with opposite values. The case study of Russian intelligentsia was chosen to support some of the notions and phenomenon discussed. The general challenges were analyzed through the prism of identity quest: Russia's belonging to “the West” and Russian intelligentsia's role as a mediator in two aspects: between Russia and the West, and between the State and the society. The conclusion was that the intelligentsia has not managed to answer the main identity challenges such as inculcating Western values into native cultural soul and make a successful dialogue with Russian society. The challenges that were born together with modern elites are still vivid and need to be answered although their roots go back into the past. Meaning of democracy, liberal laws, human right and the role of Russian political opposition are among them.

Key words: identity, culture, “intelligentsia”, Russia, Europe